

Мова і стиль українських народних дум: ознаки маскулінолекту

ТЕТЯНА БЕЦЕНКО

(Суми)

Українські народні думи – перлини національної мовно-естетичної культури, які ще називають козацькими піснями: адже виникнення і побутування цих творів відносять до середовища козаків. Припускають, що “авторами їх в основному були селяни і козаки. [...] Можливо, [...] вихованці братських шкіл та інших освітніх закладів України 17 ст.” (Марченко 1961: 191), а виконавцями – кобзарі, лірники, бандуристи або співці та музиканти, якими здавна славився український народ (Марченко 1961: 191).

Не викликає заперечення той факт, що думи – твори суто “чоловічого” генія: від створення до виконання впродовж усієї історії їх існування. Підтвердженню цієї думки і хочемо присвятити зазначену розвідку.

До цього часу дослідження дум у подібному ракурсі не здійснювалося. Нашою метою є довести, спираючись на мовні факти, що думи витворені саме представниками чоловічої статі.

Існування відмінностей у мові (мовленні) чоловіків і жінок відзначалося багатьма відомими ученими-мовознавцями, але тільки деякі з них спеціально зупинялися на цій проблемі, зокрема О. Єсперсен і Л. Блумфільд. На сьогодні в україністиці це питання, не дивлячись на значний інтерес до нього у світі, залишається не то що недостатньо, а й взагалі мало вивченим. Зацікавлення лінгвістів цією проблематикою обумовлено тим, що “опозиція чоловічих і жіночих варіантів являє собою, треба гадати, найдавніший тип диференціації мови. Можна припустити, що вона існувала уже на ранніх етапах розвитку людства,

будучи пов'язаною з розподілом праці між статями” (Алпатов, Крючкова 1980: 58). Останні дослідження, зокрема у галузі гендерології, засвідчують, що чоловіки і жінки мають свої стилі мовлення. Проте “єдиним напрямком, практично не представленим у вітчизняній лінгвістиці, виявляється дослідження проблем маскуліності” (Горошко 2002: 512).

Наше завдання ж полягає у встановленні того, як чоловіча стать маніфестується у мовленні, зокрема поетичному, точніше – народнопоетичному.

На позначення понять чоловіче мовлення (чоловічі мовні універсалії та ін.) уживатимемо запроваджені синонімічні терміни маскуліність, маскулінолект.

Відправними у наших дослідженнях будуть міркування, подані В. Базилевим і Ю. Сорокіним, які зводяться до того, що жіноче мовлення більш конкретне, емотивне і топологічне, аніж мовлення чоловіків; для жіночого мовлення меншою мірою характерна інвективна лексика, чоловіки не орієнтуються на використання суто клішованих інвективних висловлювань. “Якщо фемінолект особливо чутливий до прикметників (якісних, причому у формі найвищого ступеня порівняння), прислівників, сполучників, конкретних іменників, дієслів пасивного стану, то маскулінолект – до абстрактних іменників, дієслів активного стану, перехідних дієслів, вигуків, прецедентних текстів. Синтаксичний ланцюг фемінолекту в основному еліптичний (перерваний), безглуздо-з'ясувальний (переважно у відношенні психофізіологічних факторів), а також орієнтовний на “питальний стан” у своїй кінцевій фазі та на використання престижних мовленнєвих одиниць, а синтаксичний ланцюг маскулінолекту – континуально-адитивний і ускладнений. У ньому більше імперативності і заперечення, аніж у синтаксичному ланцюгові фемінолекту. Більше і питальності, але вона, очевидно, носить тотально-дифузний характер. У той же час кольороназви, представлені в маскулінолекті, відрізняються меншою конкретністю, а їх запас виявляється біднішим, ніж у фемінолекті” (Базилев, Сорокин 1996: 13).

Звичайно, у даному випадку ми чітко орієнтуємося в тому (це значно полегшує проведення досліджень), що думи (козацькі пісні) належать витворові чоловічого генія: це твори чоловічого середовища і про чоловіче середовище: про дії, вчинки, наміри, позицію, думки,

волевиявлення саме чоловіків як вершителів долі народу. Протягом усього часу їх існування жінкам не надавалося можливості навіть виконувати думи.

Насамперед про “чоловічий” характер дум свідчать власне історичні та політичні події в Україні протягом 15-17 ст., що знайшли відображення у зазначених творах. Саме ці події визначали роль і місце чоловіків у тодішньому суспільно-політичному житті: активізація козацького руху була зумовлена усім ходом суспільно-політичних процесів. Очевидно, що думи виникли з життєвої необхідності: для того, щоб поетично зафіксувати ці події, а також, щоб розрадити душу людини, заспокоїти, закликати до боротьби тощо. Пор., наприклад, власне визначення дум як жанру: “думами називаються усні поетичні твори епічного характеру, в яких відображені визначальні сторінки історичного життя народу, а головне – його боротьба з ворогами [...]”. У думах оспівані найхарактерніші історичні події і особи, а часто і невідомі герої, але всі вони зберігають головні риси епохи (Марченко 1961: 190), а також коментар щодо цих творів: “українські народні думи та історичні пісні мають свою власну національну основу; вони утворилися в особливих умовах, у яких український народ жив і боровся за своє соціальне і національне визволення” (Марченко 1961: 190). Таким чином, думи присвячувалися оспівуванню чисто чоловічої справи – оборони рідної землі; відповідно і героями дум виступали захисники-козаки. Отже, все, що пов’язане з виникненням, поширенням, виконанням дум (навіть після тих історичних подій), належало до поля чоловічої діяльності, тому і постає завдання: дослідити мовно-стильові особливості дум, спробувати пов’язати їх зі статтю, також обумовити в кінцевому результаті доцільність такої постановки питання.

Беручи у даному випадку за основу матеріал – тексти дум, спробуємо довести, що саме чоловіче сприйняття, освоєння і бачення світу породило (зумовило) створення відповідної мовної картини думового епосу.

Найперше, що впадає у вічі, що безпосередньо вказує на чоловічу мовну картину світу, представлену в думах, – це відображення предметного світу, яке здійснюється з допомогою відповідних лексичних одиниць. Насамперед привертає увагу ономастикон думового епосу, в якому домінують місця посідають антропоніми: в основному прізвища осіб чоловічої статі: Голота, Самійло Кішка,

Коновченко, Богдан Хмельницький, Барабаш та ін. Очевидно, що це переважно – прізвища історичних осіб: тогочасних політичних діячів тощо; тільки у кількох випадках згадуються імена жінок: дівка Санджаківна, Маруся Богуславка, вдова Сірчиха, Настя Кабашна, з-поміж яких значущістю вирізняється тільки ім'я Марусі Богуславки, інші ж – епізодичні.

Актуалізація в думках різних груп топонімів – також явище не випадкове: топоніми точно вказують на місце, а подекуди водночас і на час описуваних подій, що також виступає підтвердженням причетності учасників цих подій до творення дум. У свою чергу дотримання граничної точності у поданні інформації – з вказівкою на місце, а відтак і час подій – властивість суто чоловічого ідіолекту (порівнюючи, наприклад, пісні соціально-побутові та ліричні, – одразу помітимо, що в них точність далеко не така, як у думках, а почасти і зовсім відсутня).

Центральним мотивом дум виступає повсякчасне звернення до Бога як вищого начала: саме до Творця, Господа, Бога; і хоч відомо, що козаки своєю покровительською вважали Божу Матір, проте звертань до Матері Божої думи не фіксують. Згадка про святих і свята Василя, Миколая, Петра – теж пов'язані з чоловічими іменами (важко пояснити, випадково це чи ні).

Інший момент – уживання культових споруд: дім Божий, церква, монастир – у думках домінує саме сполука дім Божий (тобто, на нашу думку, відбувається позасвідомий пошук варіантів, які б засвідчували чоловіче породження відтворюваної дійсності, перевагу цього начала).

Звертає на себе увагу і такий важливий складник мовної картини світу, як зоонімічний світ. Зооніми у думках представлені назвами птахів і тварин. Цікаво, що з-поміж цих найменувань домінують іменники чоловічого роду: а) голуб, орел, сокіл, лебідь; б) вовк, кінь. Актуалізація у думовому епосі зазначених найменувань обумовлена переважанням відповідних реалій в умовах тогочасної дійсності, також важливістю цих реалій у життєдіяльності людини. Не випадково у думках частотністю функціонування вирізняється лексема *кінь* у різного роду мовних формулах: *козацький кінь*, *козацький молодецький кінь*, *вороний кінь*, *добрий кінь* тощо. Обґрунтування активності уживання зазначеної лексеми не становить труднощів. Відомо, що кінь – вірний товариш козака, його супутник. Без коня козак не мислиться: *на коня козак сідає*,

коня *напуває*, коня *випасає*, коня *поганяє*; втратити коня для козака фактично означало втратити життя.

Голуб, орел, сокіл, – не просто атрибути світу природи, а національні символи, що використовуються для позначення осіб чоловічої статі. Вони містять потужний конотативний зміст: голуб означає самотнього молодця (Костомаров 1994: 90), сокіл “гієрогліф молодця, символи чоловічої краси, розуму, сили” (Костомаров 1996: 96), орел “знамення величі і доблесті”, а також і смерті воїна (Костомаров 1994: 98-99). Символом жінки (жінки-матері, сестри, дружини) у думках є лише образи зозулі та пташки, які, звичайно, значно поступаються частотністю уживання символам на позначення осіб чоловічої статі.

У думках спостерігаємо активізацію назв осіб чоловічої статі, що належать до тих лексичних одиниць, які характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан, місце людини в суспільстві та суспільні взаємовідносини представників різних верств населення минулих часів. Це історизми, що якнайвиразніше відображають тогочасні суспільно-політичні умови, які так чи інакше пов’язані з Україною, її історичним минулим; з-поміж них найуживанішими виступають:

а) назви на позначення вищих на той час верств населення: *цар*, *імператор*, *баша*, *князь*, серед названих одиниць у думках не виявлено функціонування відповідників до них у формі жіночого роду (тобто на позначення осіб жіночої статі), окрім одного випадку переносного слововживання: *корчма-княгиня*;

б) назви колишніх професій, що відтворюють реалії минулого України: *писар* “заст. людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець” (СУМ X: 759); *броварник* “робітник на пивоварному заводі” (Грінченко I: 100); *яриза* “ярига, найнижчий служитель для розсилки” (Грінченко 4: 541);

в) найменування осіб за соціальним станом і родом занять: *козак* “воїн” (Грінченко IV: 204); *пан* (УНД 1972: 131, 132, 136, 138 та ін.) “заст. поміщик у старих Польщі, Литві, дореволюційних Україні та Білорусії; той, хто мав привілейоване становище у дореволюційному суспільстві”, “ввічлива форма згадування або звертання” (СУМ X: 701).

Підтвердженням гіпотези про те, що думи – твори козацького походження, виступає кількісно виражена група найменувань колишніх урядових та військових чинів, адміністративних посад, які були

характерні для середовища козаків: знання цих термінів, їх точне уживання могли засвідчити і зберегти повною мірою лише чоловіки – безпосередні учасники військових походів тощо. Це такі найменування, як *гетьман* “у XVI ст. – виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі”, *сотник* “історична особа, яка очолювала сотню” (СУМ, т. IX: 471), *хорунжий* “знаменосець” (Грінченко, IV: 411), *осавул* (*есаул*) “чин капітана в козачих військах (Даль, I: 522), *отаман* “істор. виборний ватажок козацького війська” (СУМ, V: 801); *курінний отаман* “начальник частини запорізького війська” (Грінченко II: 330); *кошовий* “вождь, отаман козаків” (СУМ IV: 317), *лейстровий* (*козак*) “діал. реестровий” (СУМ IV: 472), *джура* “козацький слуга” (Грінченко I: 377), “на Україні в 16-18 ст. – зброносець у козацької старшини” (СУМ II: 263) та багато інших. Розглянута вище група є найколіоритнішою з-поміж інших, саме на основі лексем, що входять до її складу, вже можна робити висновки про тематику, призначення та особливості побутування дум.

Значна кількість лексем на позначення зброї, зокрема військової, теж сигналізує про те, що до творення текстів дум причетні особи чоловічої статі. Адже знання найменувань зазначених предметів, а також доцільне й умотивоване їх уживання переважно доступне і характерне для чоловіків: *палаш* “холодна зброя з довгим прямим і широким двосічним клинком на кінці, яка нагадує шаблю” (СУМ VI: 23), *пістоль* “заст. пістолет” (СУМ VI: 545), *пицаль* “вогнепальна зброя” (СУМ II: 150), *шабля* “холодна, перев. кавалерійська зброя з зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем” (СУМ XI: 395), *меч* “старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою” (СУМ IV: 697).

Особливістю маскулінолекту, як переконують В. Базилев і Ю. Сорокін, виступає тяжіння до інвективної лексики, тобто до такої, яка відзначається гостротою, різкістю, характеризується звинувачувальним забарвленням. Думи фіксують функціонування інвективних лексичних одиниць, зокрема таких, що пов'язані з різко негативним ставленням до чужої віри, яка асоціювалася у козаків – творців дум – з чужиною, неволею:

Тільки обозветься меж турків

Лях Бутурлак, ключник галерський,

Сотник переяславський,
Недовірок християнський (УНД 1972: 141).

Щодо уживання в думках абстрактних іменників, які, за переконанням учених, характерні для чоловічого мовлення, треба відзначити, що окремі з них не просто домінують, а такі, що виступають концептами думового епосу. Це, зокрема, *воля/неволя, щастя/доля, чужина, віра*.

Специфіка чоловічого мовлення, за наведеними вище даними, виявляється і у переважанні тих чи інших морфологічних форм тощо.

Якщо виходити з того, що фемінолект особливо чутливий до прикметників, зокрема якісних, причому у найвищому ступені порівняння (Базылев, Сорокин 1996: 13), то очевидним виявиться, що в думках якісні прикметники не домінують: вони поступаються за частотністю відносним прикметникам, до того ж не мають ступеня порівняння (окрім деяких випадків). Можна чітко окреслити коло якісних прикметників, що уживані в думках (на основі впорядкованого автором статті словника епічних словосполучень думового епосу у рукописному вигляді), зокрема: *темний, тяжкий, дорогий, вільний, тихий, товстий, тонкий, холодний, кислий, крутий, колючий, сердешний, красний, ласкавий, лихий, любий, мстивий, крутий, гарячий, ясний, глибокий, високий, вірний, великий, важкий, голубий, гордий, грозний, гострий, густий, багатий, бистрий, вільний, близький, рідний, сухий, страшний, старий, сильний, сірий, синій, сирій, сивий, сизий, святий, давній, далекий, чистий, дивний, добрий, дрібний, жовтий, зелений, злий, нещасливий та відносних: татарський, терновий, турецький, озівський, трапезонський, козацький, булатний, трехтемирівський, бусурменський, хвалебний, хмельовий, хрещатий, християнський, царський, цесарський, цвітний, цвілий, кабашна, кальницький, килиїмський, китаєвий, китайчаний, кілинський, кінний, кінський, курінний, запорізький, молодецький, королівський, корсунський, кошовий, кирилівський, кримський, кропив'яний, лейстровий, літій, луговий, низовий, людський, мартовий, оскомистий, супротивний, славний, слізний, смертельний, срібний, солдатський, семип'ядний, військовий, волоський, воловий, вечірній, воскресний, вражій, галерський, гетьманський, гординський, громовий, агарський, арабський, азовський, безбожний, бездольний, бархатний, боровецький, братський, бузиновий, салтанський, самарський, дніпровський, дунайський, жіноцький, земляний, золотий, хвилегиний, ординський, отцевський, охотний, рабський, ранній, руський.*

Вельми помітною виступає така особливість у слововживанні прикметників, як значна перевага відносних над якісними, також рідковживане поодиноке функціонування якісних прикметників у формі вищого [менший (брат), краці (напитки), лучча (рука), лучче (доля-щастя), лучче (щастя-доля)] та найвищого ступенів порівняння (найстарший син, найменший брат, найменша сестра).

Тут же можна охарактеризувати і особливості вживання кольороназв.

При вивченні кольороназв у плані репрезентації вербальних відмінностей між статями ученими було помічено, що словник кольороназв за об'ємом у жінок суттєво ширший, аніж у чоловіків (Rich 1977: 404-409; Simpson, Tarrant 1991: 57-62), при описі різних предметів жінка значно частіше, аніж чоловік, звертається до “кольорових” асоціацій (Yang 1996: 207-219), що цілком підтверджують тексти дум. Таку ж думку поділяють В. Базилев та Ю. Сорокін, виголошуючи, що кольороназви, представлені в маскулінолекті, відзначаються меншою конкретністю, а їх запас бідніший, аніж у фемінолекті (Базылев, Сорокин 1996: 13). Під конкретністю кольороназв у даному випадку, гадаємо, треба розуміти не тільки власне загальний (чистий) колір предмета, а й відтінок: фактично, “чистих” кольороназв як таких практично мало; окрім того, в природі немає, еталону синьої, білої, жовтої, барви та ін., тому означення речей у довірлі з допомогою кольорової гами вимагає уточнень, і таких уточнень може бути безкінечна кількість: біло-рожевий, білувато-жовтуватий, білувато-сіруватий, жовто-зелений, жовто-коричневий, жовто-салатний та ін. Це й дозволяє стверджувати, що кольороназви у думках – менш конкретні (тобто максимально узагальнені, еталонно-узагальнені) і їх запас незначний, тобто бідний: засвідчено функціонування тільки таких колоративів, як: синій, зелений, жовтий, чорний, білий, сірий, сивий, темний, красний і у обмеженій кількості, до того ж у чітко регламентованій сполучуваності. Проте це досить спірне питання. Не підтверджується у даному випадку думка, що за своїм змістом кольорові реакції у чоловіків більш абстрактні, а у жінок – конкретні (Соловьєва 1993: 16). У думовому епосі усі кольорові асоціації – конкретні, що взагалі є рисою народнопоетичного стилю. Тут доречно навести також міркування О. Горошко, яка провела експерименти по виявленню асоціацій щодо кольору, які виникають у чоловіків і жінок. У ході цього експерименту було з'ясовано, що і в чоловіків, і в жінок приблизно однакові кольорові

асоціації (тобто такі, що не становлять суттєвих розбіжностей, межових відмінностей) (Горошко 2003: 270-296). Результати дослідження О. Горошко підтвердили “гіпотезу про існування сильних і досить однозначних зв’язків між кольорами і емоційним станом людини, які належать до глибокого і невербального за своєю природою рівня формування значень” (Горошко 2003: 294). Таким чином, брати сміливість і стверджувати про незаперечність і однозначність у даній ситуації якихось висновків-узагальнень – беззастережно. Мабуть, колір у більшості випадків є “позастатевим” (загальнолюдським) еталоном-символом тощо (відповідно до того, як однаковою мірою виражаються ті чи інші емоційні вияви (страх, фізичний і психічний біль, любов, захоплення, радість, смуток та ін).

Інша ознака мовлення чоловіків – дієслівність. Незаперечною очевидною істиною є те, що дієслівність – визначальна мовно-стильова ознака думових текстів. Відповідно до того, як національно-визвольна боротьба пов’язана з активною дією, широкомасштабною діяльністю, так і думи концентрують дієслова, з допомогою яких передається дія, її розвиток. Динамізм – все те, що асоціюється з рухом, діяльністю, визначає реакції, отже, спонукає до діяльності (це особливо було потрібно для того, щоб стимулювати бажання досягти мети – подолати ворога, здобути перемогу, вибороти волю тощо). Тексти дум не просто дієслівні, а такі, в яких дієслова-присудки творять об’ємні однорідні ряди, що розташовуються у горизонтальній та вертикальній площині. Наприклад:

І як став Олексій Попович по істинній правді гріхи Богу повідати
 Стала на Чорному морі супротивна хвиля утихати.
 І втихала і впадала,
 І мов на Чорному морю не бувала,
 І всіх козаків до острова живцем прибивала.
 І всі козаки на остров виходили,
 І великим дивом дивовали,
 Слезами обливали,
 Словами промовляли... (Г 1927: 70)

або:

То як стали словами промовляти,
 Отцеву і матчину молитву споминати, –
 Став Господь Милосердний їм помагати,

Стало Чорне море утихати;
Та так-то утихало,
Ніби не гуляло (Г 1927: 84).

Дійсно, з-поміж дієслів домінують дієслова активного стану. Наприклад:

Хочеться, мати, пойти на долину Черкень погуляти,
Звичаю козацького набрати,
Слави-рицарства достати,
За віру християнську одностайно стати” (УНД 1972: 236).

або:

Вдова теє забачала,
Жалібнії слова промовляла,
Слави, смерті сина свого питала (УНД 1972: 234).

або:

І орли-чорнокрильці налітали,
В головах сідали
І чорні очі із-під лоба висмикали;
Ще й дрібная птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло обдирає... (УНД 1972: 206).

З дієслівністю пов'язана й інша ознака чоловічого мовлення – імперативність. Так, тексти дум (особливо це спостережено у прямій мові та діалогах) досить часто засвідчують функціонування дієслів у формі наказового способу, як от:

Годі вам, панове-молодці, домовати,
Ідіте зі мною на Черкеню-долину гуляти,
Слави-рицарства козацькому війську доставати (УНД 1972: 231).

або:

“Козаки-панове, добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години дожидайте!” (УНД 1972: 144).

Цілком зрозуміло, чому думовим висловлюванням притаманна імперативність: опис історико-героїчних подій, безумовно, пов'язаний з військовими діями, боротьбою; отже, обумовленими є одиниці, які

передають значення беззастережного підпорядкування, реагування, виражають наказ.

Привертає увагу і такий факт у мовній організації дум, як наявність великої кількості вигуків слів, що також кваліфікується як ознака чоловічого мовлення. “У мові дум вигуки зустрічаються значно частіше, ніж в інших видах народних пісень і в живій українській мові” (Рак 1960: 17). Тексти дум максимально насичені вигуками; зазначені одиниці часто концентрують у собі емоційно-експресивні відтінки всієї думової оповіді. Наприклад, дума про “Озівських братів” (про піхотинця):

Ей, з плеч головоньку здійміте, –

Ой, з плеч головоньку здійміте

А козацьке, молодецькеє тіло моє похороніте! ...

А ой, козацьке молодецьке моє тіло поховайте ... (Г 1927: 162).

... А ой, та будем безпечно

По лісам і по байракам уїжджати,

З дерева верхівя зривати,

А ой, на путь, на дорогу

А на прикмету

А будемо тобі покидати”.

А ой, їхали два брати кінних,

А їхали вони не день, не два й не три, не чотири.

А ой, стали вони ай у чистеє поле виїжджати, –

А ой, як нічого стало

.....
А на прикмету покидати...

А ой, а середущий брат

А все... найменшого брата дбає,

Та до найстаршого брата словами промовляє ... (Г 1927: 162-163).

Очевидно, що вигуки у тексті дум – надзвичайно повторювані. Вони схожі на певні регістри, що задають тональність оповіді. Саме закличність, широта, розмах думки, що представлені в цих творах, завдячуються вигукам:

Ой, як стали то тій козаки, пані молодці,

Ой, як стали то на собі кров християнку забачати,

То стали землю турецькую,

Віру бесурменьськую,

Клясти проклинати, гей!

“Гей, каже, земле, земле, турецькая,
 Віро проклята, бесурменская!
 О, розлуку ти християнская!
 Ой, да же то ти не одного розлучила:
 Чи брата з сестрою,
 Чи мужа з вірною жоною,
 А чи вірненького товариша з товаришем, ге-гей-гей!” (Г 1927: 7).

І хоча вигуки дум – не члени речень, і речення є повнозначними та повноцінними і без них, “однак, вплітаючись у речення, вигуки емоційно насичують мову дум, надаючи їй найрізноманітніших змістових відтінків” (Рак 1960: 17). Помітно, що вигуки ніби концентрують у собі весь ідейно-тематичний зміст речення – максимально згорнено, стисло, – доповнюючи і насичуючи його водночас емоційними відтінками. Вони трапляються у позиції на початку речення, подекуди – в середині, а також в кінці – у вигляді заключного акорда із потужним емоційно-експресивним зарядом: “Ай, брате мой рідненький!” (Г 1927 : 163), / А ой, та між до себе тай на коні візьмімо... ” (Г 1927 : 163), / А ой, найстарший брат зачуває (Г 1927 : 163), / Будуть за нас сребро-золото не мічачи брати, / Сукна дорогії поставали не мірячи за нас брати. / Ге-ге-ге-ге-ге...! (Г 1927 : 12), / “...Да будем пить-гуляти, / Мене за його пропивати, / Да гей же пропивати” (Г 1927: 17), / “... Да вкинте мене в Дунай глибокий, / Да гей же глибокий...” (Г 1927: 17):.

Уживання вигуків спостерігаємо і у прямій мові персонажів, що є представниками сильної статі: “Ой, братику ти менший, милий...” (Г 1927 : 110), “Ой, брати-ж мої старші, милі...” (Г 1927: 110), “Ей ви орли сизопері, орли чорнокрильці” (Г 1927: 120), “Ой сини-ж мої, сини!” (Г 1927: 123), “Гей, і сонце високо / І дом далеко...” (Г 1927: 129), “А ой, будуть нас на три часті сікти, рубати” (Г 1927: 163), “Гой, кода б мене отцевська й матчина / молитва – / Од смерти оборонила” (Г 1927: 154), і у власне текстовому викладі, де вигуки виступають обов’язковими елементами: майже кожна дума розпочинається з вигука: Ой, у святу неділеньку, / То рано по... раненьку, / Ой, то не сива зозуля кувала. (Г 1927: 163), Гей! На Чорнім морі / І на білому камені / Там стояла темниця (Г 1927: 27), Ге-гей, ге-гей, ге-гей, ге-гей гей! / Ой, та у святую неділеньку, / Барзе рано, пораненько. / Ой, до то-ж тото не сизії орли заклекотали, – / Як то біднії невольники / У тязькій, турецькій неволі заплакали, гей!.. ” (Г 1927: 7). Ой у неділю не дрибни доци накрапали (Г 1927 : 102); Ой у городі Азові великії

тумани вставали... (Г 1927: 107); Ой то не тили пишли... (Г 1927: 110); Гей, у святу неділеньку... (Г 1927: 127); Ой! ой, то не тили пишли, / О, то не тумани й уставали, – / Ой, то три брати з землі турецької, / З віри бусурменської, / З тяжкої неволі утікали.” (Г 1927: 130). Вигуки наявні і у середині текстів (як певні актуалізатори уваги): Ей, до тожже буйний вітри повівали, / Та колишами зловити кості покривали. / Ей то тожже козака ні отець ні мати оплакала...” (Г 1927: 111), Ой, два конних, третій ніший пішениця... А ой, їхали два брати кінних (Г 1927: 162). Частовживаність вигуків у структурі думових творів засвідчується їх неодноразовим повторенням як на тлі всього тексту, так і у міні-відривковій мовленні. Наприклад: “Гей, і сонце високо / І дом далеко, / Та вітер повіває, – / Мене, бідного козака, / А з білих ніг валяє. / Гей, то мабуть востаннє оддыхаю, / Та буду спочивати, / Бо вже перве безхліб’є, / Друге безвіддє, / А третє бездорожжє. / Бо вже дев’яті сутки, / Як я воду пив; / Ой, мабуть ужє не буду оддыхати / На могилі помирати...” / Ой, як став спочивати, / Та стали з чужої сторони / Орли налізати, / Ей, то на кучері сїдають, / А з-нід лоба очі винімають... / Ей, вовки-сіроманиці набыгають, / У вічі заглядають.... / Ей, то став словами промовляти... (Г 1927: 129).

Найпоширенішим щодо частотності виступає вигук ой. Здебільшого він стоїть на початку розповідних речень, перед звертанням або на початку дум; його зміст тісно пов’язаний із змістом речення; він “завжди підкреслює безпосередність вдачі, заклопотаність (козаків), горе (людей), співчуття до скривджених, сум, обурення, захоплення, прохання, пораду, загрозу, докір, зневіру, досаду та ін.” (Рак 1960: 17). Деяко рідше вживається вигук ей, що переважно знаходиться у позиції на початку речення; ще рідше – вигук гей.

Найвиразніше, на наш погляд, ознаки мовлення маскулінолекту виявлені у синтаксичній організації дум. Так, упадає в око тяжіння творців дум до зображення подій у неперервності, чіткій послідовності. Це в свою чергу пов’язане з такою ознакою синтаксичних конструкцій, як ускладненість. Синтаксичні конструкції в думках не просто ускладнені, а “обтяжені” однорідними рядами, з-поміж яких домінантними є однорідні дієслова-присудки, які й створюють неперервність, засвідчують послідовність дій, вчинків, волевиявлень героя. Наприклад:

Оже то тоди Олексій Попович на чуда вихожас,
 Бере Святое Письмо вь руки, читає,
 Всихь простыхь людей на все добре научає,

И такъ до Козакивъ промовляє:

Оже то, Панове, молодецьки Козаки,
Который человекъ отцеву матчину молитв чтить, шанусь,
поважає,

Того отцева матчина молитва въ купечестве, въ реместви,

На поли,

Й на морі,

На помощь помагає;

Отцева й матчина молитва со дна моря вынимає (Г 1927: 65).

Окрім однорідних присудків, думи фіксують ускладнення речень відокремленими поширеними прикладками, уточнюючими обставинами, додатками.

Неперервність у змалюванні виявляється і в тому, що зображуване будується шляхом поступового звуження – своєрідного послідовно-ступінчастого підходу до описуваних подій, явищ. Таким чином, кожна річ, деталь є провідником, своєрідним містком до наступного предмета: пор., наприклад:

На Чорному морі, на білому камні

Там ясенський сокіл білозірець квилить проквіляє,

На небо поглядає, смутно себе має,

Що на синему морі ледобре щось починає:

Усі звізди на небі похмарило,

Половину місяця хмарами закрило;

А з низу буйний вітер повіває,

По Чорному морю супротивну хвилю піднімає (Г 1927 : 65).

Інше цікаве констатування О. Горошко щодо особливостей чоловічого синтаксису сформульоване так: “кількість реплік чоловіка в діалозі, як правило, більша, і у часі тривання вони довші” (Горошко 2001: 532), що настановує на спостереження структурних особливостей думових діалогів, які є досить виокремленими і надзвичайно значущими макроуніверсаліями цих складних і своєрідних творів: вони виконують композиційні, ідейно-змістові та поетичні функції. Діалоги (пряма мова) являють собою макроструктури внутрішнього підпорядкування, з допомогою яких розвивається сюжетна лінія. Специфіка їх організації пов’язана з такими “чоловічими” характеристиками мовлення, як

наявністю кількох реплік у діалозі та значною тривалістю цих реплік у часі. Наприклад:

“Мати старенькая, голубко сивенькая!
Ти много на світі літ проживала,
Чом-то ти козацької загадки не вгадала?
Помер твій син Івась на Черкес-долині!
Там йому глибокий дол копали,
Чорну могилу високу висипали,
Зеленим дерном обклали,
Білим киломом садили.
Земля великі гроші має,
Ліку в їх не знає,
Земля гордая, пишная, земля панщини не робить,
Цареві-королеві голови не склонить” (УНД 1972: 245-246).

або:

“Станьмо, брате, тута –
Тут могили високі
І трава хороша.
Станьмо ж, брате, хоч мало-немного
Коней попасімо;
Станьмо, брате, поки сонце обігріє,
Чи не прибуде к нам брат наш менший,
Пішний-піхотинець:
Тоді ж на його великоє усердіє маю
І всю добычу скидаю,
А його, пішого, межі очі хапаю” (УНД 1972: 206-207).

або:

То він їх забачає
Та словами промовляє:
“Вовки-сіроманці і орли-чорнокрильці,
Гості мої милі,
Хоч мало-немного підождіте,
Поки душа козацька з тілом розлучиться.
Отоді ж ви будете на чорні кудрі наступати,
Із-під лоба чорні очі висмикати,
Попід зеленими яворами ховати
І комищами укривати” (УНД 1972: 206).

Наведені приклади, а також аналіз інших думових діалогів підтверджує і той факт, виявлений ученими, що “чоловік також більшою мірою орієнтується на власне попереднє висловлювання” (Горошко 2001: 523), внаслідок чого і створюється континуальність, адитивність висловлювання.

Ще одна спостережена ознака мовлення чоловіків – наявність заперечень, які також властиві думовому епосові. Функціонування заперечень зафіксоване і в діалогах, як-от:

“Ви панове-молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Нікоторого турчина в галері не збудіте...” (УНД 1972: 145).

або:

“Ей, куме, куме, Барабашу, гетьмане молодий!
Як будеш ти мені сими словами досаждати,
Да вже я ж не зарікаюсь тобі з пліч, як галку, голову зняти...”
(УНД 1972: 269).

або:

Козак промовить словами:
“Не виглядай мене, сестро, ні з чистого поля, ні з буйного вою...”
(УНД 1972: 323).

і в звичайній текстовій оповіді (особливо у фігурах паралелізму, в конструкціях з порівняннями тощо):

Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані походжала...
(УНД 1972: 145).

або:

Ай, в неділю рано, барзо рано,
Не в усі дзвони задзвонено,
Як у крайньому дому говорено ... (УНД 1972: 323).

Думи, як і взагалі народнопоетична творчість, зокрема пісенна, відзначаються широким функціонуванням демінутивних форм. Тяжіння до зменшено-пестливих утворень насамперед сигналізує про специфіку української ментальності, тому закономірно, що думи репрезентують структури такого типу. При цьому чоловіче мовлення не є винятком

щодо вживаності таких форм. Адже дослідники на основі експериментів переконують у тому, що і чоловіки активно включають до свого словника демінутивні форми (Земская, Китайгородская, Розанова 1993: 90-163).

Розглянувши специфіку мовно-стильової організації дум з ухилом на виявлення ознак маскулінолекту і будучи переконаними на основі позамовного матеріалу про “чоловічу” причетність до складання, поширення і виконання дум впродовж усієї історії їх існування, не можемо досить категорично стверджувати, що саме мовний аналіз є безапеляційним і однозначним доказом того, що думові тексти – витвори суто чоловічого генія (особливо, коли брати до уваги аналіз щодо уживання кольороназв, специфічних груп іменників та ін.). Це і дало змогу А. Кирилій – спеціалістові в галузі гендерології – висловити подібну думку: “У будь-якому випадку відома нам кількість робіт, присвячених визначенню типових рис чоловічого і жіночого мовлення, не дає можливості зробити тверді висновки про невід’ємні атрибути чоловічого і жіночого мовлення” (Кирилина 1999: 65). Такої ж думки й О. Земська та ін. (Земская, Китайгородская, Розанова 1993: 132).

Хоча у нашому випадку, вважаємо, таким дещо переконливим показником, порівняно з іншими, є синтаксична організація, зокрема ускладненість, послідовність викладу (континуальність, адитивність) імперативність тощо, проте цей показник не виступає незаперечним доказом того, що зазначені риси характерні тільки для чоловічого мовлення. Для порівняння можна взяти прозову та поетичну творчість Т. Шевченка, Л. Толстого, У. Самчука, П. Загребельного, Р. Іваничука, О. Гончара, М. Стельмаха, М. Рильського, М. Бажана, М. Вінграновського, В. Стуса та ін. і ранню та пізню мовотворчість Ю. Мушкетика, що досить відмінні, насамперед з погляду синтаксичного впорядкування, ідіостиль А. Чехова, Ю. Збанацького, П. Грабовського, О. Олеса, В. Симоненка, – очевидно, що у кожному конкретному випадку виявляємо суто індивідуальні особливості – це з одного боку і зразки жіночого художнього мовлення – з другого, які також не можна кваліфікувати однозначно, якщо розглядати специфіку саме синтаксичної будови текстів: наприклад, мовотворчість Лесі Українки, І. Вільде, О. Кобилянської, О. Іваненко, О. Забужко, Л. Забашти, Л. Костенко, О. Пахльовської та ін. Мабуть ця проблема все-таки більшою мірою знаходиться поза межами наших можливостей щодо її

остаточного і безапеляційного розв'язання. Значно легше порівняно з цим (і переконливіше) визначати вияви національної специфіки у мові (мовленні), ще легше – досліджувати особливості ідіостиллю окремого митця чи мовотворчість художників слова певної течії, напрямку, періоду тощо)

Можливо, проблема розрізнення чоловічого і жіночого мовлення стане у майбутньому предметом вивчення лінгвістики мовлення, що і зумовить одержання глибоких і переконливих результатів, заснованих на теоретико-практичних засадах, які, наприклад, пропонує М. М. Кожина (Кожина 1998: 5-31).

Література

- Алпатов, В.М., Крючкова, Т.Б., 1980, *О мужском и женском вариантах японского языка*, “Вопросы языкознания”, № 3, с. 58-68.
- Базылев, В.Н., Сорокин, Ю.А., 1996, *Феминолект и маскулинолект: модусы существования, Пол и его маркировка в речевой деятельности*, Сост. Е.Н. Шовгеля, Кривой Рог, с. 12-19.
- Блумфильд, Л., 1968, *Язык*, Москва.
- Горошко, Е., 2001, *Гендерная проблематика в языкознании, Введение в гендерные исследования*, т. 1, Харьков, Санкт-Петербург.
- Горошко, Е.И., 2003, *Языковое сознание: гендерная парадигма*, Москва-Харьков.
- Грінченко, Б., 1907, *Словарь української мови*, т. 1-4, Київ.
- Грушевська, К., 1927, *Українські народні думи*, Том перший корпусу, Київ [Г].
- Даль, В., 1956, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т.1, Москва.
- Земская Е.А., Китайгородская М.М., Розанова Н.Н., 1993, *Особенности мужской и женской речи. – Русский язык в его функционировании*, под ред. Е.А. Земской, Д.Н. Шмелёва, Москва, с. 90-136.
- Кирилина, А.В., 1999, *Гендер: лингвистические аспекты*, Москва.
- Кожина, М.Н., 1998, *Речеведческий аспект теории языка*, “Stylistyka” VII, с. 5-31.
- Костомаров, М.І., 1994, *Слов'янська міфологія*, Київ.
- Рак, А.К., 1960, *Лексико-морфологічні особливості українських народних дум*, “Українська мова і література в школі”, № 4, с. 9-18.
- Словник української мови, 1978-1980 [СУМ]*.
- Соловьёва, Е.А., 1993, *Особенности влияния цвета на психомоторные функции человека / автореферат диссертации на соискание ... канд. психол. наук*, Санкт-Петербург.

- Украинские народные думы, 1972, Москва [УНД].
- Jespersen, O., 1946, *Language, its nature, development and origin*, London.
- Rich, E., 1977, *Sex-related differences in colour vocabulary*, *Language and Speech*, 20, p. 404-409.
- Simpson, J., Tarrant, W.S., 1991, *Sex-and age-related differences in colour vocabulary*, *Language and Speech*, 34 (1), p. 57-62.
- Yang, Y., 1996, *Sex-and level-related differences in the Chinese colour Lexicon*, *Word*, 47 (2), p. 207-219.

Language and Style of the Ukrainian National Thoughts: Features of Man's Style of Speech

Clause is devoted to the proof of that indisputable fact supported by the historical validity, that thoughts belong to creation of the man's genius. Researches are carried out on the basis of the analysis of a language material which, according to linguists, is characterized by sexual marks. The arguments resulted in the publication are based on the distinctions revealed by the scientist-linguists in word usage of men and women. The idea on complexity of such researches and ambiguity of received results expresses also. The further and profound search of ways and the methods connected to the decision of problems of a floor and style is offered.